

Вольга Гарбачова

Яўстафій Янушкевіч аб пачатках эміграцыі

Niepodległość i Pamięć 23/2 (54), 235-263

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Вольга Гарбачова

Białoruski Uniwersytet Państwowy

Яўстафій Янушкевіч аб пачатках эміграцыі

Słowa kluczowe

Spuścizna rękopiśmienna, korespondencja, Eustachy Januszkiewicz, Eugenia Larisch, emigracja polistopadowa, Paryż

Streszczenie

Eustachy Januszkiewicz zostawił po sobie różnorodne dziedzictwo rękopiśmienne, składające się z listów, wspomnień, notatek, pochodzących z lat 20.–70. XIX w. Nie da się przecenić wartości tych materiałów tak z punktu widzenia omawianych przez autora historycznych realiów, jak i składu osobowego bohaterów, którzy pojawiają się na łamach jego rękopisów, a mianowicie: generałów powstania listopadowego, działaczy publicznych, pisarzy, wydawców i innych intelektualistów XIX w. Notatnik Januszkiewicza, z którego w tym artykule publikowany jest materiał z okresu dwóch lat 1831–1832, w pełni odzwierciedla proces powstania Wielkiej Emigracji na tle XIX-wiecznej historii Europy i skomplikowane procesy adaptacji byłych powstańców do nowych realiów francuskich.

Яўстафій Янушкевіч пакінуў нашчадкам значную рукапісную спадчыну. Яна складаецца са шматлікай эпісталарыі з Іахімам Лявелем, Маўрыцыем і Камілем Махнацкімі, Адамам і Уладзіславам Міцкевічамі, Антоніем Гарэцкім, Браніславам Залескім, Феліксам Уратноўскім і іншымі асобамі. Пачатак XIX ст. і падзеі паўстання 1830–1831 гг. знайшлі адлюстраванне ў ягоных успамінах¹. Час выезду ў эміграцыю і гады самотнага еўрапейскага жыцця (1831–1851 гг.) апісаныя ў нататках.

Храналагічна нататкі ахопліваюць перыяд з лістапада 1831 г. (знаёмства з Яўгеніяй Янушкевіч з роду Ларышаў) да ліпеня 1851 г. (заклучэнне шлюба). Гэта былі доўгія дваццаць гадоў, якія ён правёў у эміграцыі ў чаканні шлюбу са сваёй нарачонай Яўгеніяй. На старонках нататак амаль не адлюстраваныя асабістыя пачуцці аўтара, у іх адбілася нешта іншае – працэс сталення чалавека і ягонае імкненне не на словах, а на канкрэтных справах даказаць сваю годнасць, здольнасць быць мужам і бацькам.

Свае нататкі Янушкевіч заканчвае ў лістападзе 1871 г., што было невыпадковым. Як адзначаецца аўтарам, іх заканчэнне прымеркавана да «40-й гадавіны сумнага [...] выезду з Осека, з краю ў эміграцыю»². Галоўная ж прычына іх напісання хаваецца глыбей. Стварэнне нататак і мемуарных запісаў звязана з імкненнем захавання спадчыны для дачкі Марыі. У 1871 г. Янушкевіч завяршае і іншыя свае працы. На ўвазе маюцца вышэйзгаданыя ўспаміны даэміграцыйнага перыяду, а таксама «кніжачка» пра знаёмства Яўстафія Янушкевіча з Яўгеніяй Ларыш³. Імкненне да

¹ Я. Янушкевіч, *Успаміны (1805–1831)*, уклад., пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай, Мінск 2011.

² Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ) przyb. rkps 256/69, Eustachy Januszkiewicz. *Wyjtki z korespondencji z lat 1831–1871*, s. 220.

³ Што тычыцца гэтай апошняй крыніцы, то поўнай упэўненасці, што яна належыць аўтарству самога Янушкевіча, у нас няма. Адзіная згадка пра яе існаванне ўтрымліваецца ў ягоных нататках. Zob. BJ. przyb. rkps 256/69, s. 219. Магчыма, Янушкевічам меліся на ўвазе запісы, пакінутыя Яўгеніяй Янушкевіч. Zob. BJ. przyb. rkps 258/69, Eugenia z Laryszów Januszkiewicz. *Pamiętnik*; przyb. rkps 259/69, Eugenia z Laryszów Januszkiewicz, *Pamiętnik. Ciąg dalszy*.

ўпарадкавання адбілася не толькі на стварэнні названых прац. У гэты час Янушкевіч пачаў таксама вычышчаць свае архівы ад розных «непатрэбных» дакументаў. У іх лік трапілі распіскі, чэкі і некаторыя іншыя паперы, якія паўсталі за перыяд ягонай выдавецкай дзейнасці ў Парыжы і маглі быць няправільна ўспрынятыя пасля смерці аўтара.

Нататкі ствараліся на падставе 20-гадовага ліставання Я. Янушкевіча з Яўгеніяй Ларыш. Значная адлегласць ад часу ўзнікнення лістоў, якая складае ад дваццаці да сарака гадоў, зразумела, адпаведным чынам адбіваецца на перадачы зместу падзей. Змест некаторых лістоў падаюцца ў нататках досыць фрагментарна, а некаторыя нават толькі згадваюцца. Найбольшай увагі аўтара заслугоўваюць падзеі, звязаныя з Адамам Міцкевічам. На старонках нататак ён паўстае ў не зусім традыцыйным вобразе. Аўтар спрабуе абгрунтаваць творчы спад паэта ў эміграцыі. У выніку Янушкевіч адлюстроўвае на старонках свайго рукапісу жывую асобу са сваімі жыццёвымі праблемамі, недахопамі і слабасцямі. Адначасова з гэтым, Міцкевіч у Янушкевіча – гэта кумір, якому даруецца ўсё, нават без аналізу ягоных учынкаў.

Што тычыцца падачы матэрыялу, то трэба адзначыць, што аўтар не апускаецца да простага перапісвання адабраных фрагментаў са сваіх лістоў. Уласная эпістальярная спадчына выкарыстоўваецца ім у якасці крыніцы. У нататках Янушкевіч фіксуе найбольш значныя падзеі і з’явы за перыяд 1831–1851 гг., апісанне якіх падаецца шляхам вольнага пераказу падзей.

У 1871 г. аўтар пазначае, што «ўсе мае і Яўгеніі лісты захаваліся поўнасю»⁴, аднак апісання гэтага збору не захавался, і на сённяшні дзень храналогію карэспандэнцыі Янушкевіча з жонкай можна ўзнавіць толькі на падставе ягоных нататак і калекцыі Янушкевічаў з фондаў Музея літаратуры імя Адама Міцкевіча ў Варшаве.

Лісты Янушкевіча з апісаннем падзей эмігранцкага жыцця прыцягнулі ўвагу даследчыкаў яшчэ ў XIX ст. Адным з першых, хто да іх звярнуўся, стаў Уладзіслаў Міцкевіч, які скарыстаў іх

⁴ BJ. Przyb. rkps 256/69, s. 220.

пры напісанні жыццяпісу Адама Міцкевіча⁵. Іншай асобай, якая карысталася поўным зборам эпісталярый Янушкевіча, стаў Юзаф Каленбах, які ў 1909 г. у часопісе «Lamus» выдаў фрагменты эпісталярый за перыяд 1833–1841 гг.

Падрыхтаваны да выдання фрагмент нататніка Я. Янушкевіча ўтрымлівае матэрыял, прысвечаны першым двум гадам эміграцыі – 1831–1832 гг. На мове арыгінала гэта друкуецца ўпершыню. Тэкст падрыхтаваны на падставе выкарыстання аўтографу з фондаў рукапіснага аддзела Ягелонскай бібліятэкі. У прапанаваным тэксце змешчаны 13 запісаў, першы з якіх датуецца 29 лістапада 1831 г., а апошні 23 снежня 1832 г.

Што тычыцца падыходаў да падачы тэксту, то мы прытрымліваемся сучасных граматычных нормаў. У прыватнасці, замест *x* (напрыклад, для слова *ksiqżę*) ужываем сучаны варыян *ks*. Выкарыстоўваем дыякрытычныя знакі для такіх выпадкаў, як *ksiqżę*, *ogól* і г. д. У адпаведнасці з сучаснымі нормамаі замест літар *y*, *i* карыстаемся літарай *j*. Гэты падыход выкарыстаны і ў дачыненні слітнаго і асобнага напісання слоў прыназоўнікамі.

Між тым захоўваем у тэксце аўтарскія моўныя асаблівасці за выключэннем апісак, прапушчаных літар, граматычных і арфаграфічных памылак. Без зменаў пакідаем формы напісання прозвішчаў і імёнаў.

Пунктуацыя выкарыстоўваецца сучасная, акрамя аўтарскага ўжывання клічнікаў, пыталнікаў і працяжнікаў. Сучасныя нормы выкарыстоўваюцца і ў дачыненні ўжывання вялікіх і малых літар у словах.

Па тэксце выкарыстоўваюцца некаторыя вылучэнні: разрэджаным шрыфтам падаюцца падкрэсліванні, якія сустракаюцца ў арыгінале, курсівам – выразы / словы, напісаныя на замежных мовах, гэтаксама і назвы твораў і артыкулаў. Назвы часопісаў запісваюцца ў двукоссі. Даданыя да тэкста словы ці расшыфроўкі скаротаў падаюцца ў квадратных дужках. Не расчытаныя словы / выразы пазначаюцца пыталнікамі ў квадратных дужках.

⁵ Zob. W. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 1–3, Poznań 1890–1894.

Wyjątki z korespondencji czterdziestoletniej z lat 1831–1871

Brünn, 29 listopada 1831 r.⁶

Podróż moja udała się najpomyślniej; jechałem ze służącym tylko (jen[erałem] Umińskim⁷ pod przybranem nazwiskiem Bertholet), a nie w towarzystwie kolegów wiezionych [?] i dodanej im straży wojskowej. Pięć dni wypadło tu pozostać i czekać na przyjście paszportów posłanych do wizy posła francuskiego do Wiednia. Dziś nadeszły i jutro rano przez Jąławę jadę do Ratisbony⁸ i dzięki komendantowi placu i mojej niby słabości wolno mi jechać pocztą i we własnym powozie.

I tyleż tylko przyjemności! Bo z każdą chwilą przybywa więcej boleści, bo zaraz dalej i dalej będę od mojej ojczyzny:

Za kilka godzin różane zorze,
Promieńmi błysnie jasnemi;
Obaczę niebo, obaczę morze,
Lecz nie obaczę mej ziemi...⁹

Mieszkańcy Brünn wielce są nam przyjaźni. Wczoraj w teatrze dla naszej zabawy dano balet *Die lustigen Polen*¹⁰. Marszałek Ostrowski¹¹

⁶ Od tej daty zaczyna się korespondencja Eustachego Januszkiewicza i Eugenii Larisch. Zob. J. Kallenbach, *Z epoki emigracyjnej (1833–1841)*, „Lamus”, Lwów 1909, z. 3, s. 441.

⁷ Jan Nepomucen Umiński (5.02.1778–1851) – generał, po powstaniu listopadowym wyemigrował do Francji, działał w stronnictwie ks. Adama Czartoryskiego.

⁸ Ratzbona, Ratisbona (łac.), Regensburg (niem.) – miasto w Bawarii.

⁹ Fragment z *Pożegnanie Czajld Harolda* (Wyjątek z poematu Lorda Byrona), tłumaczenia z angielskiego dokonał A. Mickiewicz.

¹⁰ „Zabawna Polka” (niem.).

¹¹ Antoni Ostrowski (27.05.1782–4.12.1845) – 13.01.1831 generał brygady, 28.05.1831 senator-wojewoda, związany z J. Skrzyneckim. We wrześniu 1831 uciekł do Galicji, skąd przybył do Francji, mieszkał w Fontainebleau, Saint-Germain, Wersalu.

bawi tu jeszcze. Ramorino¹², Langermann¹³ i Sznajde¹⁴ już odjechali. Wielkopolanie oświadczyli, że do Ratisbony nie pojedą, a wracają do Księstwa choćby bez amnestii.

Dziś dzień imienin Eugenii¹⁵, wspólnie z mym towarzyszem składam życzenia.

Kontumacya bawarska o godzinę drogi od Waldmünchen¹⁶.

10 grudnia 1831.

8 grudnia o ½ 5-tej wieczornej weszliśmy do kontumacyi, jak ją tu zowią. Na 200 kroków od granicy wśród czworogranu ogrodzonego ostrokołem stoi budynek drewniany o 2-ch piętrach; po wykadzeniu i wymyciu chlorem dano nam izdebkę mającą wzdłuż i wszerz 6 lub 7 kroków, na posadzce leżą dwa materace ze słomy, a całe umeblowanie składa się ze stolika i 2 krzeseł. Jest i piec dymiący, ale są też dwa okna dające widok na dwie przeciwne strony, na góry i lasy nie śniegiem, ale zielonością pokryte. Pożywienie bardzo liche.

Jesteśmy tu w liczbie 50 osób; drugie tyle czeka w Klentsch¹⁷ i dopiero 17-go tu przybędą. W Budwies¹⁸ na koszt utrzymania płacono jadącym: Jen[erałowi] dywizji 500 m[arek] k[olońskich]¹⁹, brygady 400,

¹² Gerolamo Ramorino (8.04.1792–22.05.1849) – generał dywizji, 16.09.1831 przeszedł ze swym korpusem do Galicji. 2.12.1831 przybył do Strasburga.

¹³ Daniel Gotfryd Georg Langermann (Jerzy Langermann) (27.10.1791–17.05.1861) – Niemiec z pochodzenia, generał polskiego i belgijskiego wojska, powstaniec listopadowy, od września 1831 r. w korpusie D. Ramorino, wspólnie z nim przeszedł do Galicji. Zob. M. Chojnacki, *Langermann Daniel Gotfryd*, [w:] PSB, t. 16, s. 497–498.

¹⁴ Franciszek Sznajde (8.10.1790–13.12.1850) – generał brygady, po powstaniu listopadowym wyemigrował do Francji, mieszkał w Strasburgu.

¹⁵ Chodzi o żonę Eustachego Januskiewicza Eugenię Larisch.

¹⁶ Waldmünchen – miasto w Bawarii, które znajduje się niedaleko niemiecko-czeskiego pogranicza.

¹⁷ Klentsch (niem.), Klenčí pod Čerchovem (czes.) – miasto w Czechach.

¹⁸ Budweis (niem.), České Budějovice (czes.) – miasto w Czechach.

¹⁹ Marka kolońska – miara wagi metali szlachetnych, na którą składa się 233,856 g. W Prusach marka kolońska była używana jako podstawa do bicia monet. W czasie

pułkownikowi 300, majorowi 200, kapit[anowi], porucz[nikowi] i podporucz[nikowi] 106, podoficerowi 36, żołnierzowi 28. W Strasburgu ma być Komitet Polski pod prezydencją Lichtenbergera. Polakom nie wolno jest jechać do Paryża i chcący przyjąć służbę wojskową posyłani są do Awinionu, inni do Bezanson, Angoulemo²⁰ i Bordeaux²¹ (ja z mym paszportem jako M^rDucosé może potrafię do Paryża dostać się).

Ci co przejechali Ratisbonę, Augsburg²², Stuttgart znajdowali wszędzie najzyczliwsze przyjęcie. Miasta i gminy wysyłały deputacje – wszędzie bale i owacje.

Powiadają, że w Paryżu odkryto spisek mający na celu wyniesienie na tron Napoleona II²³. Że aresztowano Chodźkę i Żabę; ale to musi być bajka. 24 listopada był w Paryżu dany bal dla emigrantów polskich i hiszpańskich, na nim znajdować się mieli j[enerał] Mina²⁴ i Joachim Lelewel²⁵.

Ach coraz smutniej, bo coraz dalej od rodziny, od Ojczyzny:

Czasem gdy słodkie schwyć²⁶ zachwycenie
Kochankę widzę lub braci;

pobytu w tym kraju polscy wojskowi otrzymywali pomoc finansową w talarach. Zob. N. Kasperek, *Wstęp*, [w:] *Listopadowi żołnierze w Prusach Wschodnich i Zachodnich w latach 1831–1833. Wspomnienia i relacje*, wybrał, wstępem i przypisami opatrzył N. Kasperek, Olsztyn 1992, s. 25.

²⁰ Angoulême – miasto we Francji, 100 km na północ od Bordeaux.

²¹ Bordeaux – miasto w południowo-zachodniej części Francji.

²² Augsburg – miasto w południowo-zachodniej części Bawarii.

²³ Napoleon II (20.03.1811–22.07.1832) – syn Napoleona I Bonaparte, imię dynastyczne otrzymał od bonapartystów, był cesarzem 22.06–7.07.1815.

²⁴ Francisco Espoz y Mina (1781–1836) – hiszpański generał.

²⁵ Joachim Lelewel (22.03.1786–29.05.1861) – historyk, działacz publiczny. Po powstaniu listopadowym emigrował do Francji, gdzie znajdował się od listopada 1831 r. 15 grudnia 1831 r. założył Komitet Narodowy Polski. W grudniu 1831 r. usunięty z Paryża za działalność polityczną. W latach 1833–1861 mieszkał w Brukseli. Na emigracji pojednał lewicę i przedstawicieli kierunku demokratycznego. W 1861 roku, na krótko przed śmiercią wrócił do Paryża.

²⁶ W oryginale używane słowo *zludzi*.

Zrywam się patrzę, lecz tylko po ścienie
Biega cień własnej postaci²⁷.

A teraz oderwać się muszę od pisania i od stolika, bo j[enera]ł Umiński chce pisać do Ramorign'ego (?).

Paryż, 11 stycznia 1832.

Od 1-go stycznia jestem w Paryżu, a zdaje mi się zem w Polsce. Tylu tu jest już ziomków, że w domu, na ulicy i wszędzie spotyka[m] się z nimi, a wszyscy o Legionach marzą, a nim te będą: kłóca się, wadzą, wzajemnie szkalują, stronnict[w] bez liku, jednym słowem niemądrzy po szkodzie. Są usiłowania pogodzenia tak zwanych arystokratów, z ultra liberalnymi i juste milieu²⁸ bo ten odcień zaraz pożyczylismy od Francuzów. Ja należę do umiarkowanych, którzy dotąd nie noszą jeszcze żadnego miana. Stronnictwa i ich komitety wszystkim rządzą, a głównie funduszami.

Wszyscy tu pracują nad zbieraniem materiałów do historii ostatniej naszej rewolucji. Mają nawet wydać galerję portretów osób znakomitszych. Mieszkam na ul. Richelieu w hotelu Strasburskim. Moi koledzy co byli razem ze mną w Osieku²⁹: Zabięło³⁰ jest tu, a Horain³¹ do Awinionu odjeżdża.

²⁷ Fragment wiersza A. Mickiewicza *Do przyjaciół*.

²⁸ Złoty środek (fr.).

²⁹ Januskiewicz opisuje podróż do rodziny Larisch w powiecie sandomierskim guberni radomskiej.

³⁰ Może chodzić o Józefa Zabięło (24.10.1800–10.08.1880), który urodził się w Dowgosiodłach (?). W powstaniu 06.02.1831 otrzymał stopień porucznika, 01.07.1831 – kapitan 1. pułku ułańskiego, otrzymał Krzyż Złoty. Po powstaniu przeszedł do Prus, skąd 13.03.1832 przybył do Paryża. W latach 1832–1833 służył jako kapitan kawalerii w belgijskim wojsku. Później trafił do Francji, mieszkał w Dieppe, następnie w Paryżu u. 28.11.1849 otrzymał obywatelstwo francuskie. Zmarł w Paryżu. Zob. BUW, spuścizna R. Bieleckiego; R. Bielecki, *Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837. Materiały z archiwów francuskich*, Warszawa–Łódź 1986, s. 204.

³¹ Tadeusz Ignacy Horain (30.11.1804–7.06.1839) – szlachcic powiatu wołkowyskiego gubernii grodzieńskiej, ur. w Warszawie, syn Jana i Kunegundy Zielińskiej, brat Michała. Od 1820 r. mieszkał we Francji. Uczestniczył w wydarzeniach 29 listopada 1830 r. 18 grudnia 1830 r. podporucznik 17. pułku piechoty liniowej, 21 stycznia 1831 r. porucznik, 19 lutego 1831 r. kapitan, 20 czerwca 1831 r. adiutant generała

Paryż, 25 marca [1832 r.]

Przybył nareszcie do Francji i brat mój młodszy Romuald³² i przez niego mam wiadomości od rodziny. Nadeszły i fundusze, a z nimi i spokój. W połowie więc kwietnia wyjadę do Awinionu dla widzenia się z bratem i zwiedzę Szwajcarję.

Ileż to tu zabaw. Jakie teatru! W operze francuskiej Damoreau Cinti³³, Nourrit³⁴, Levasseur³⁵ występują w *Robert le diable*³⁶; w balecie *La Sylphide*

Szeptyckiego, 11 sierpnia 1831 r. znajdował się w sztabie gen. Samuela Różyckiego. 20 lipca 1831 r. otrzymał Krzyż Złoty. 26 września 1831 r. z korpusem S. Różyckiego przybył do Prus, internowany. Emigrował do Francji, 26 maja 1832 r. w zakładzie w Awinion, później w Lunel. W latach 1832–1839 służył w Legii Cudzoziemskiej. Zmarł w wyniku ran otrzymanych w Algierze. Zob. В.В. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі: біябібліяграфічны слоўнік*, другое выданне, Мінск, 2006, с. 101; А. Овсіńska, *Horain Tadeusz Ignacy Teodor*, [w:] PSB, t. 9, s. 616–617.

³² Romuald Cezary Michał Januszkiewicz (31.03.1808–31.03.1865) – ziemianin powiatu mińskiego, guberni mińskiej, ur. w majątku Usowo w powiecie słuckim, syn Michała i Tekli Sokołowskiej, brat Eustachego, Onufrego i Adolfa. W powstaniu listopadowym od marca 1831 r. Od 13.06.1831 porucznik w sztabie A. Giełguda, z korpusem którego 13.07.1831 przeszedł do Prus. W styczniu 1832 r. emigrował do Francji. 26.05.1832 znajdował się w Awinionie. 1.10.1832 wstąpił do Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich (TLRZ). W 1833 r., w czasie wyjazdu brata Eustachego z Paryża zajmował się sprawami księgarni. W 1841 r. wstąpił do Koła Towiańczyków. W 25.07.1857 ożenił się, miał syna Tadeusza, córki Karolinę (ur. 1858) i Marie. Zmarł i został pochowany w Nantes. Zob. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ), ф. 497, воп. 1, спр. 4, арк. 3; BJ, przyb rkps. 33/62; MAM, rkps 1025, t. 2, s. 119; *Zmarli na wychodźstwie od 1861 roku*, [w:] „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu“, rok 1866, Paryż 1867, s. 329; PSB, t. 10, s. 597; В.В. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання*, с. 381–382.

³³ Laura Cinti-Damoreau (1801–1863) – francuska śpiewaczka operowa (sopran), która zadebiutowała w Operze Paryskiej w 1826 r., jest znana ze ról w operach G. Rossiniego i D. Meyerbeera.

³⁴ Adolf Nourrit (1802–1839) – jeden z najbardziej znanych w 20. i 30. latach XIX w. francuski śpiewak operowy (tenor), kompozytor. Znany dzięki występom w operach G. Rossiniego.

³⁵ Nicolas Prosper Levasseur (1791–1871) – francuski śpiewak operowy (bas), znany z wykonania oper G. Rossiniego.

³⁶ Opera Giacomo Meyerbeera *Robert le Diable (Robert Diabel)*, której pierwsze przedstawienie odbyło się na scenie Opery Paryskiej 22 listopada 1831 r. Opera

Taglioni skrzydlate istoty na dole na górze jak stado motyli przelatują³⁷. W operze włoskiej³⁸ Malibrán³⁹, Doncelli⁴⁰, Rubini⁴¹, Lablache⁴², Santini grają *Il Pirata*⁴³. 26-go ma dawać koncert Paganini⁴⁴. Teatr francuski⁴⁵ ma pannę Mars⁴⁶ i nową sztukę Delavigne *Louis XI*⁴⁷. Gymnase⁴⁸ posiada

odniosła sukces i znacząco wpłynęła na rozwój kultury muzycznej XIX w. Zob. A. Fauser, M. Everist, *Music, Theater, and Cultural Transfer: Paris, 1830–1914*, Chicago 2009.

³⁷ Balet francuskiego kompozytora Jeana Shneytshofera *Sylfida*, wystawiony przez włoskiego choreografa Filippo Taglioni, którego premiera odbyła się w Grand Opera w Paryżu w 1832 r. Rola Sylfidy grała córka choreografa, słynna balerina Maria Taglioni (23.04.1804–22.04.1884).

³⁸ Włoska Opera Królewska.

³⁹ Maria Malibrán García (24.03.1808–23.09.1836) – znana francuska śpiewaczka z hiszpańskiego rodu Garcia.

⁴⁰ Dominik Doncelli (1790–1873) – włoski operowy śpiewak (tenor), wykonywał opery Belliniego i Donizettiego.

⁴¹ Giovanni Battista Rubini (7.04.1794–3.03.1854) – włoski tenor, jeden z najbardziej znanych wykonawców w latach 30. i 40. XIX w. w Europie, którego można porównać do słynnego Enrico Caruso.

⁴² Luigi Lablache (6.12.1794–23.01.1858) – włoski śpiewak operowy (bas), który specjalizował się głównie w rolach komediowych.

⁴³ Opera Vincenta Belliniego *Il Pirata (Pirat)*, której premiera odbyła się w La Scali w 1827 r.

⁴⁴ Niccolò Paganini (27.10.1782–27.05.1840) – włoski skrzypek, wirtuoz gitary, kompozytor.

⁴⁵ Królewski Teatr Dramatyczny francuski, znany jako Comédie Française, założony w XVII w. z rozkazu Ludwika XIV. Budynek teatru został zbudowany pod koniec XVIII w., a w 1822 r. odnowiony.

⁴⁶ Anne Françoise Hippolyte Boutet Salvetat, znana jako panna Mars (1779–1847) – francuska *diva* teatru, dobrze znana w latach 20. i 30. XIX w. Występowała na scenie przez około 30 lat.

⁴⁷ Dzieło francuskiego poety i dramatopisarza Jeana Françoisa Casimira Delavigne (4.04.1793–11.12.1843) *Ludwik XI*, które zostało po raz pierwszy wystawione na francuskiej scenie w 1832 r.

⁴⁸ Théâtre du Gymnase działał w Paryżu na Boulevard Bon Nouvela od grudnia 1820 r. Pierwotnie planowany jako platforma do szkolenia studentów teatralnych i operowych klas konserwatorium, co tłumaczy nazwę teatru: Gymnase – Gymnasium. Jednak szybko stał się profesjonalnym teatrem. W 20.–40. latach XIX w. podstawowym repertuarem teatru były wodewile.

dwie cudne aktorki Leontine Fay⁴⁹ i Despreaux⁵⁰. W Odeonie⁵¹ w sztuce [?] występuje na scenie słoń nadzwyczaj mądry, ale pewnie nie mędrszy od Franconiego, który w cyrku Olimpijskim⁵² potrafił 126 dać reprezentacji najgłupszej sztuki *Les Polonais* i na sympatii francuskiej dla nas zarobił jak mówią pół miliona.

Prócz teatrów jeszcze neorama, diorama, panorama, kosmorama, a lepsze od nich: galerje obrazów, gabinety, biblioteki, bo te stoją dla wszystkich otworem.

Tułacze Polacy mają nadto jeden jeszcze sposób zabicia czasu, udając się na tak zwane Zgromadzenie Narodowe, gdzie się toczą nieskończone rozprawy o różnych rzeczach. Jest Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich⁵³, jutro właśnie obchodzące pamiątkę powstania tych części dawnej Polski⁵⁴. Jest Towarzystwo Literackie⁵⁵ mające tłumaczyć dzieła polskie na francuski

⁴⁹ Léontine Fay (1810–1876) – francuska aktorka, w 1824 r. pojawiła się w Théâtre du Gymnase, od 1835 r. występowała w Comédie Française.

⁵⁰ Louise Rosalie Allan Despreaux (1810–1856) – słynna francuska aktorka, grała w trupie teatralnej Théâtre du Gymnase w latach 1831–1836.

⁵¹ Théâtre de l’Odéon – teatr w Paryżu, otrzymał swoją nazwę w 1796 r.

⁵² Paryski „Olympic cyrk” braci Frankoni – największy w Europie w latach 1807–1834, który należał do rodziny francuskich artystów cyrkowych.

⁵³ Organizacja powstała w Paryżu 10 grudnia 1831 r. na wniosek Cezarego Platera i z bezpośrednim udziałem Władysława Platera, Antoniego Przewozowskiego, Adama Kołyszko, Józefa Zenkowicza, Ludwika Zambrzyckiego, Waleriana Pietkiewicza, Jana Grotkowskiego, Antoniego Hłuszniewicza i Karola Wodzińskiego pod nazwą Towarzystwo Litewskie. Była jedną z pierwszych, która koncentrowała się na kulturze i edukacji, jak również organizowaniu i wspieraniu Litwinów, niezależnie od ich poglądów politycznych. 5 marca 1832 r., po przystąpieniu przedstawicieli Wołynia, Podolu i Ukrainy, zmieniła swoją nazwę na Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich (TLRZ). Zob. BN, rkps II. 7871. *Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich z lat 1831–1836*, k. 80–81.

⁵⁴ Obchody rocznicy powstania na ziemiach białorusko-litewskich miały miejsce w dniu 25 marca, który był związany z początkiem powstania w 1831 r. na tych ziemiach. Zob. В. Гарбачова, *Ігнацій Дамейка і святкаванне гадавіны лістападаўскага паўстання ў Францыі ў 1833 г.*, [w:] „Архіварыус”, вып. 4, Мінск 2006, с. 41–51.

⁵⁵ Polskie Towarzystwo Literackie (TL) – organizacja polityczno-kulturalna, utworzona 29 kwietnia 1832 r. w Paryżu, istniała do 1854 r. Jej założycielami byli Józef Bem, Ludwik Plater, Teodor Morawski i inni. Przewodniczącym był A. Czartoryski.

i niemiecki język. Jest Towarzystwo Przyjaciół Postępu, w nim jedni drugich uczą co umieją, a nawet czego nie umieją⁵⁶.

Paryż, 5 kwietnia [1832 r.]

Przybywa nas do Francji coraz więcej, w Paryżu jest nas 200, w Awinionie 521⁵⁷, w Lunelu 623, w Bezansonie 920⁵⁸. Wszystkich grono po dziś dzień 2300. Kto nie ma swoich pieniędzy, żyć musi z żołądu, a więc niejednemu bieda dokucza. O legionach ani słycho, a Soult⁵⁹ bodaj chce naszych wiarusów do Algeru transportować. Cywilni w małej liczbie do Châteauroux⁶⁰ posłani, pobierają miesięczne 75 fr[anków]. I tym podobno najlepiej.

Za główny cel towarzystwo wybrało rozpowszechnienie informacji na temat kwestii polskiej w Europie Zachodniej. Członkowie towarzystwa aktywnie publikowali w prasie zachodniej. W 1836 r. w ramach tej organizacji powstał Wydział Historyczny, członkowie którego przeprowadzali badania archiwalne z historii Rzeczypospolitej w archiwach europejskich (prezes J.U. Niemcewicz). W 1851 r. Wydział Historyczny wychodzi z Towarzystwa Literackiego i zakłada niezależne Towarzystwo Historyczne. W 1854 r. obie organizacje połączyły się tworząc Polskie Towarzystwo Historyczno-Literackie (THL).

⁵⁶ Towarzystwo Przyjaciół Postępu powstało w Paryżu 14 lutego 1832 r. z inicjatywy emigrantów kierunku radykalnego, przewodniczył mu Jan Czyński, wśród aktywnych członków byli T. Krępowiecki, J. Janowski i A. Hłusznewicz. Działalność Towarzystwa miała na celu podniesienie poziomu edukacyjnego w środowisku emigracyjnym. Zob. J. Frejlich, *Towarzystwo Przyjaciół Postępu w Paryżu w r. 1832*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, r. 24, 1910, s. 252.

⁵⁷ Januskiewicz podaje nie dość dokładne dane dotyczące liczby emigrantów w zakładach. Pierwsi imigranci zaczęli przybywać do Awinionu w styczniu 1832 r., 2 marca było już 720 osób, na koniec kwietnia – 1173, wśród których 878 oficerów, 118 podoficerów, 145 żołnierzy, 10 żon oficerów i 22 dzieci. Zob. S. Kalembka, *Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831–1862*, Warszawa 1971, s. 40.

⁵⁸ Zakład w Besançon powstał pod koniec lutego 1832 r. W pierwszych czterech miesiącach liczba emigrantów wynosiła około 800 osób. Była to największa liczba w tym miejscu. Pod koniec lipca 1832 r. emigrantów było już 680 osób. Zob. S. Kalembka, *Wielka Emigracja...*, op. cit., s. 50.

⁵⁹ Jean de Dieu Soult (1769–1851) – książę Dalmacji, francuski marszałek. W latach 1830–1832 pełnił funkcję ministra spraw wojskowych, od października 1832 r. do 1847 r. (z przerwami) trzykrotnie pełnił funkcję premiera Francji.

⁶⁰ Zakład emigracyjny został utworzony w lutym 1832 r. i istniał do sierpnia 1833 r. Był

Ukazanie się cholery, dało powód głupiej ludności oskarżania Bóg wie już kogo, że studnie są zatrutowane⁶¹. Niepokoje w mieście, wojsko pod bronią. J[enerał] Bem⁶² pojedynkuje [się] dziś z Winnickim⁶³. Umiński pierwszemu służy za sekundanta.

Wyjeżdżam zaraz do Awinionu, żeby stamtąd wyrwać mego brata⁶⁴, a Komitet Lelewelowski⁶⁵ porucza mi staranie pogodzenia stronnictw, obaczę jak to się uda.

przeznaczony dla ludności cywilnej. W rzeczywistości przebywało tam sporo uczniów i studentów, w tym około 100 byłych słuchaczy Uniwersytetu Wileńskiego. Zakład charakteryzował się też różnorodnym składem etnicznym. Zob. S. Kalemka, *Wielka Emigracja...*, op. cit., s. 49.

⁶¹ Pierwsza śmierć w wyniku zachorowania na cholere nastąpiła w Paryżu w dniu 19 lutego 1832 r., 29 marca rozpoczęła się epidemia. Zob. В. Мильчина, *Париж в 1814–1848 годах: повседневная жизнь*, Москва 2013, с. 900.

⁶² Józef Bem (14.03.1794–10.12.1850) – powstaniec listopadowy, generał brygady, występował przeciw kapitulacji. 10.05.1831 z korpusem M. Rybińskiego przeszedł do Prus. Popierał ideę utworzenia Wojska Polskiego we Francji. W Prusach zorganizował marsz polskich wojsk w kolumnach na zachód. Na emigracji należał do środowiska A. Czartoryskiego. Zob. W. Tokarz, *Bem Józef Zachariasz*, [w:] PSB, t. 1, s. 416–419.

⁶³ Uczestnikami tego mogli być: kapitan artylerii Antoni Winnicki., porucznik 10. pułku ułanów Emil Winnicki lub podporucznik 3. pułku piechoty liniowej Konstanty Winnicki.

⁶⁴ Romuald Januszkiewicz.

⁶⁵ 8 grudnia 1831 r. w Paryżu, przedstawiciele nurtu demokratycznego na czele z Lelewelem odbyli spotkanie organizacyjne w celu utworzenia Komitetu Narodowego Polskiego, lewicowej organizacji politycznej. Za oficjalną datę założenie tzw. Komitetu Lelewelowskiego uważany jest 15 grudnia 1831 r. W skład wchodził: Leonard Chodźko, Adam Gurowski, Anthoni Hłusznewicz, Tadeusz Krępowiecki, Walerian Piatkewicz i inni. Głównym celem Komitetu była reprezentacja narodu polskiego wśród europejskich agencji publicznych i rządowych. Komitet współpracował z europejskimi strukturami rewolucyjnymi. W praktyce zajmował się produkowaniem i rozpowszechnieniem ulotek i odezw. Komitet istniał do 24 grudnia 1832 r., do wydania odezwy „Do braci Rosjan», która stała się powodem zawieszenia działalności Komitetu, podpisani pod nią, na zlecenie władz francuskich byli zmuszeni opuścić Paryż. Zob. S. Kalemka, *Wielka Emigracja...*, op. cit.

Pan Straszewicz⁶⁶ Litwin, bardzo godny człowiek, rozpoczyna publikację dzieła *Les Polonais et les Polonaises de la revolution du 1830-1*⁶⁷.

Paryż, 8 czerwca 1832.

Jestem tu od dni dziesięciu z powrotem, ale pogrzeb Lamarque⁶⁸ 5-go i dwudniowe rozruchy. Romualda sprowadzę później do Paryża. Adolf brat nasz starszy, wzięty w niewolę, zaprowadzony do Wiatki. Obecnie jest w Kijowie, dokąd w marcu matka nasza udać się miała.

Ale o podróży mojej coś muszę powiedzieć. W Lyonie znalazłem towarzystwo Bazar polonais⁶⁹ wspierające Polaków; dostarcza im pieniędzy, odzieży, bielizny, ksiąg, narzędzi itd. Ułatwia wstęp do zakładów naukowych, zamierza nawet założyć Akademię Polską. Wybito medal na cześć Polski i napisano *A l'héroïque Pologne!*⁷⁰ a z drugiej strony *Tu ne mourras pas*⁷¹, bodajby tak było⁷².

⁶⁶ Józef Straszewicz (1.01.1801–5.05.1838) – ur. w powiecie wilkomirskim guberni wileńskiej, powstaniec listopadowy, członek Rządu Tymczasowego Litewskiego, emigrował do Francji. Od lipca 1832 r. znajdował się w Paryżu, działał w TLRZ i Komitecie Lelewelowskim. W latach 1833–1837 wraz z Władysławem Platerem redagował miesięcznik „Le Polonais. Journal des Interets de la Pologne”. Autor prac o Emilii Plater, katalogu biografii i zdjęć emigrantów. Zmarł w Département de la Seine, według innej informacji w Paryżu. Zob. B.B. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання*, s. 319; S. Kalemka, *Straszewicz Józef*, [w:] PSB, t. 44, s. 223–225.

⁶⁷ Wydanie Józefa Straszewicza w języku francuskim: J. Straszewicz, *Les Polonais et les Polonaises de la revolution du 29 november 1830, ou portraits des personnes qui ont figure dans la derniere guerre de l'independense polonaise, accompagnes d'une biographie pour chaque portrait*, Paris 1832–1837.

⁶⁸ Jean Maximilien Lamarque (22.08.1770–1.06.1832) – francuski przywódca polityczny i wojskowy, generał. Po rewolucji lipcowej 1830 r. w opozycji do rządu Ludwika Filipa Orleańskiego.

⁶⁹ Nazwa komitetu emigracyjnego w Lyonie.

⁷⁰ Bohaterska Polska (fr.).

⁷¹ Nie umrzesz (fr.).

⁷² Pamiątkowy medal z okazji rocznicy powstania listopadowego został wyemitowany w 1832 r. z inicjatywy towarzystwa „Bazar Polonais”. Jego autorem był francuski rzeźbiarz i medalista Jean Auguste Barre (25.09.1811–5.02.1896). Pewna liczba medali została wykonana w srebrze, ale większość jest z brązu. Awers ukazuje obraz dwóch kobiet symbolizujących Polskę i Francję, a rewers słowa: „Nie

Statek parowy Rodaneux [?] zawiózł mnie do Awinionu. 33000 mieszkańców w największej części katolików. Polaków jest około 500, drugie tyle przeniesiono do Lunelu licej mieściny, nasz Horain⁷³ jest tam dowódcą zakładu. Zwiedziłem Vaucluse⁷⁴, Nimes, Montpellier, Genewę i Ferney i widziałem świątynie Deo credit Voltaire⁷⁵.

Nie zgadzam się z Eugenią utrzymującą, że na Alpach można zapomnieć o wszystkim. Otóż tak nie jest:

Wokoło mnie kraina dostatków i krasy
Nade mną niebo jasne.
Dlaczegoż stąd ucieka serce w okolice
Dalekie – i niestety! jeszcze dalsze czasy?...⁷⁶

Dnia 5-go był pogrzeb Lamarque generała. Od godziny 10-tej rannej bulwary – tędy ciało musiało być prowadzone ku mostowi Austerlitz⁷⁷ – napełnione były tłumem ludu. Gwardia Narodowa, wojsko, deputacje rozmaite, a w końcu i emigranci różnych narodów pod właściwymi chorągwiami składały ogromny orszak. Rząd miał się na bacności i wszędy strażę czuwały. O 5-tej wieczór karawan stanął przy moście. Rozpoczęły się mowy, od Polaków zabierali głos Umiński i Lelewel. Zmarły chciał, aby jego zwłoki odniesione były na wieś; młodzież zaś

umrzesz». Zob. M. Dubrowska, *Powstanie listopadowe w medalach, medalionach, plakietach i odznakach*, „Zeszyty Wolskie”, Warszawa 2001, nr 3, s. 5, 10.

⁷³ Mowa o Tadeuszu Ignacy Horainie, bracie Michała Horaina.

⁷⁴ Vaucluse – departament na południu Francji.

⁷⁵ Dom Voltaire’a, zbudowany w latach 1756–1758, który Januskiewicz odwiedził we francuskim mieście Ferney-Voltaire. Na nim znajduje się łaciński napis: „Deo erexit Voltaire” („Dla Boga wznosił Voltaire”).

⁷⁶ Swobodnie cytowany fragment poematu A. Mickiewicza *Pielgrzym* z cyklu *Sonety Krymskie*:

U stóp moich kraina dostatków i krasy,
Nad głową niebo jasne, obok piękne lice;
Dlaczegoż stąd ucieka serce w okolice
Dalekie, i – niestety! jeszcze dalsze czasy?

⁷⁷ Most Austerlitz został otwarty w 1807 r., nazwany na cześć słynnego zwycięstwa Napoleona w 1805 r.

chciała je w Panteonie⁷⁸ złożyć. Wtem ukazała się republikańska chorągiew z jakobińską czapką i ktoś na końcu ze sztandarem i napisem na nim *La Liberté ou la mort*⁷⁹.

Jeden z dekorowanych za dni lipcowe (1830)⁸⁰ pochwycił chorągiew i zaczął coś mówić, policjant wydzierając mu ją, ranił go. Tego dość było żeby krzyczeć *Zemsta! Zemsta! Vive la Republique!* Zaśpiewano *Marsylianke*. A tu wszyscy biegają, że już w Hotel de Ville⁸¹ ogłoszona R[zecz]p[ospoli]ta. Dragoni szarżują na miejscu, gdzie stała chorągiew republikańska. Kilkanaście strzałów i grad kamieni padły na dragonów. Powstały barykady i tu, i w mieście gdzie już do bójki przyszło. Czterdziestu zamknąwszy się w Passage du Saumon⁸², broniło się od 11-tej do 3-ciej z rana. Nazajutrz krwawy bój na ulicy i w Kościele Ś[więtej] Merry trwał od 9-tej rano do 4-tej. Rząd użył 10 000 wojska i armat, żeby pokonać opór nielicznej, ale zabarykadowanej garstki szalonej młodzieży. 1000 ludzi poległo z obu stron, bo walka była zawzięta. Do 3000 aresztowano. Dnia 7 Paryż ogłoszony w stanie oblężenia⁸³, rozwiązane: artylerje Gwardii Narod[owej], szkoły politechniczna, medycyny i Alfort (weterynarii)⁸⁴.

Położenie nasze może się pogorszyć, a jesteśmy bez steru. Naczelnicy emigracji kłócą się z sobą, a z tego nic dobrego. Podajemy petycję do reprezentantów W[ielkiej] Brytanii, chociaż wiemy, że z niej dla Polski nic nie przypadnie. Biedne my istoty.

⁷⁸ Panteon – historyczny i architektoniczny zabytek w Paryżu, który powstał w 1758 r., jest używany jako mauzoleum dla wybitnych Francuzów.

⁷⁹ „Wolność lub śmierć” (fr.).

⁸⁰ Rewolucja lipcowa 1830 r. – powstanie, które rozpoczęło się 27 lipca 1830 r. we Francji przeciwko ówczesnej monarchii. To doprowadziło do obalenia dynastii Burbonów i ustanowienia liberalnego królestwa z istotną pozycją w nim burżuazji.

⁸¹ Hôtel de Ville – pałac w Paryżu, który znajduje się na place de Grève, miejsce lokalizacji od r. 1357 władz lokalnych, paryskiego ratusza.

⁸² Passage du Saumon – pasaż, który łączy paryskie ulice Montmartre i Montorgueil.

⁸³ Stan wojenny został ogłoszony w Paryżu 29 czerwca 1832 r.

⁸⁴ Alfort – szkoła weterynarii (Ecole Nationale Vétérinaire), znajduje się w Maisons-Alfort, założona w 1766 r.

Jest tu także Towarzystwo Demokratyczne Polskie⁸⁵.

Ramorino pisze swe pamiętniki⁸⁶, a któż ich nie pisze? Każdy ma coś do powiedzenia potomności.

Paryż, 29 czerwca [1832 r.]

Lelewel i członkowie jego Komitetu⁸⁷ otrzymali rozkaz opuszczenia Paryża. Jest pono prócz nich wielu innych podejrzanych, którym także każą stąd wyjechać, a zatem o przyjeździe dla drugich ani mowy, wszakże pocziwy nasz Samuel (Różycki)⁸⁸ pewnie otrzyma pozwolenie.

Dziś w parlamencie będzie mowa Fergussona⁸⁹ wywołana adresami zbieranymi przez J[uliana] U[rsyna] Niem[cewicz]a po Anglii i Szkocji.

⁸⁵ Towarzystwo Demokratyczne Polskie (TDP) – organizacja polityczna, która powstała w Paryżu 29.11.1832 r. Założycielami byli Jan Nepomucen Janowski, Tadeusz Krępowiecki, Aleksander Pułaski. Towarzystwo istniało około 30 lat. W tym czasie jego członkami było około 4450 osób. Zob. S. Kalembka, *Towarzystwo Demokratyczne Polskie w latach 1832–1846*, Toruń 1966; M. Tyrowicz, *Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832–1863. Przywódcy i kadry członkowskie. Przewodnik bio-bibliograficzny*, Warszawa 1964.

⁸⁶ Z prac D. Ramorino znane tylko niemieckojęzyczne wydanie, opublikowane w 1831 roku w Augsburgu. Zob. D. Ramorino, *Der Kampf des Polnischen Volkes auf Tod und Leben: In historischen Gemälden*, Augsburg 1831, s. 32.

⁸⁷ Komitet Narodowy Polski.

⁸⁸ Samuel Różycki (19.06.1781–2.02.1834) – generał, na początku powstania listopadowego w stopniu pułkownika, organizator 9. pułku piechoty liniowej. 6 lipca 1831 r. na czele korpusu został skierowany na Polesie, doszedł do Puszczy Białowieskiej. 28 lipca 1831 r. pod Narewką połączył się z korpusem Henryka Dembińskiego, z którym wrócił do Warszawy. 4 sierpnia 1831 r. w Warszawie otrzymał stopień generała brygady i był mianowany dowódcą sił zbrojnych południowych województw: sandomierskiego, kaliskiego i krakowskiego, 28 września 1831 r. przeniósł się do Galicji. 9 maja 1832 r. emigrował do Francji. Zob. S. Różycki, *Zdanie sprawy Narodowi z czynności w roku 1831*, Bourges 1832; BPP, rkps 406; PSB, t. 32, s. 538–542; W. Saletra, *Pamiętnik o działaniach korpusu gen. Samuela Różyckiego w Kieleckim w r. 1831*, „Studia Historyczne. Kwartalnik”, r. 25, Kraków 1982, z. 1, s. 99.

⁸⁹ Robert Fergusson – brytyjski deputowany, który wspierał Polaków. Pierwszy dokument w sprawie polskiej, podany przez Fergussona do Izby Gmin brytyjskiego parlamentu, pochodzi z kwietnia 1832 r. Zob. *Kalendarz Pielgrzymstwa Polskiego na rok 1838*, Paryż 1838, s. 20.

K[sią]żę Adam⁹⁰ mówi i myśli tylko o porze kongresowej, a ja jako Litwin, muszę domagać się o więcej. Może żądając 10 otrzyma się 3, a może i nic. Nieraz mnie chęć bierze opuścić i Francją i Europę i gdzieś tam nad Delaware⁹¹ szukać swobodnego życia. I w tej wolnej Francji nie masz go. A jeśli nam każą ustąpić stąd?

Podczaszyński⁹² ma zamiar wydawać pismo periodyczne⁹³. Nasza Izba Poselska w liczbie 33 ma się zebrać i radzić.

18 lipca [1832 r.]

1 lipca miałem list od siostry, donosi mi w nim, że brat Adolf za wyrokiem Sackiena⁹⁴ w Wielki Piątek z Kijowa do Tobolska pocztą odwieziony został⁹⁵.

Wszyscy się rozjeżdżają stąd na lato, i ja miałem zamiar podobny, ale mnie zatrzymała słabość pocziwego Straszewicza tkniętego paraliżem. Musi jechać do wód, a rozpoczął ogromny trud pokazania

⁹⁰ Adam Czartoryski.

⁹¹ Delaware – 1) rzeka we wschodniej części Stanów Zjednoczonych Ameryki; 2) nazwa stanu na atlantyckim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych.

⁹² Michał Podczaszyński (1800–1835) – emigrant, pisarz, wydawca, ur. w Kremencu. Studiował na Uniwersytecie Wileńskim, potem w Warszawie. Za czasów studenckich publikował w „Dzienniku Wileńskim”. Od 1825 r. wraz z M. Mochnackim zaczął redagowanie i wydawanie literacko-historycznego miesięcznika „Dziennik Warszawski”. W 1829 r. przeniósł się do Paryża, gdzie zajmował się dziennikarstwem i wydaniem źródeł. Od lipca 1832 r. wydawał w Paryżu jedno z pierwszych znaczących politycznych czasopism emigracyjnych – „Pamiętniki Emigracji Polskiej”. Zob. S. Kalembka, *Podczaszyński Michał*, [w:] PSB, t. 27, s. 77–79.

⁹³ Chodzi o czasopismo „Pamiętniki Emigracji Polskiej”, którego wydawanie rozpoczęło się w Paryżu w lipcu 1832 r., każdy z numerów nosił imię polskich monarchów. W okresie 07.01.1832–25.07.1833 zostało opublikowanych 36 numerów pisma. Czasopismo było dość popularne i trafiało nawet na tereny byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zob. S. Kalembka, *Podczaszyński Michał*, op. cit., s. 77–79.

⁹⁴ Fabian Wilhelm Osten-Sacken (20.10.1752–1837) – rosyjski generał-feldmarszałek (1826), książę (1832). W 1831 r. stłumił powstanie na terenie guberni kijowskiej, podolskiej i wołyńskiej, za co w listopadzie 1832 r. otrzymał tytuł księcia.

⁹⁵ Adolf Januskiewicz za udział w powstaniu listopadowym przebywał na zesłaniu w Tobolsku od 18 maja 1832 r. do 11 grudnia 1833 r. Zob. J. Odrowąż-Pieniążek, *Mickiewiczowski Adolf*, [w:] A. Januskiewicz, *Listy z Syberii*, Warszawa 2003, s. 22.

światu naszych bohaterów rewolucyjnych. Niepodobna aby to przedsięwzięcie upaść miało, boby wiele stracił i zawiódł немало artystów itd., podjąłem się więc go zastąpić.

Jadącym 400 żołnierzom z Prus do Francji, każą podobno udać się do Algeru. Będziemy naturalnie w dziennikach opozycji protestować, a potem skłaniać i kilkunastu oficerów żeby się za wiarusami udali, by im znośniejsze było położenie w Afryce. Generał Kniaziewicz⁹⁶ wiekiem pochylony i mogący o sobie powiedzieć z tragedii *Ludwik XI*⁹⁷ „voyant ce que je suis, jugez ce que je peux”⁹⁸ mało w istocie może, a on jeden tylko jest słuchany w ministerium francuskim, bo był delegowanym Polski w 1831, jak kasztelan Plater⁹⁹.

Posłowie, a głównie w[o]jewo]da Ostrowski¹⁰⁰ usiłują zawiązać nowy komitet i do niego powołać kilku generałów, ale Komitet Narodowy stoi temu na przeszkodzie.

J[enerał] Chrzanowski¹⁰¹ przybył do Strasburga, rozpoczęto z nim

⁹⁶ Karol Kniaziewicz (4.05.1762–9.05.1842) – generał dywizji, powstaniec kościuszkowski, uczestnik wojen napoleońskich. Od 1817 r. mieszkał w Dreźnie, a następnie w Paryżu. Od początku powstania listopadowego był przedstawicielem Rządu Narodowego w Paryżu. Po klęsce powstania na emigracji. Był związany z wieloma projektami kulturalnymi, w szczególności, był jednym z założycieli Biblioteki Polskiej w Paryżu. Często bywał w domu A. Mickiewicza.

⁹⁷ Tragedia Jeana François Casimira Delavigne *Ludwik XI*, której premiera odbyła się w 1832 roku w Comédie Française.

⁹⁸ Widząc mnie sądzą, że mogę (fr.).

⁹⁹ Ludwik August Plater (15.06.1775–6.09.1846) – powstaniec kościuszkowski, senator-kasztelan, w powstaniu listopadowym przedstawiciel Rządu Narodowego w Paryżu. Po upadku powstania wraz z K. Kniaziewiczem omówiał z rządem francuskim kwestię opieki nad emigrantami. Został we Francji, przedstawiciel Hotel Lambert, współzałożyciel i *de facto* lider Polskiego Towarzystwa Literackiego. Przyczynił się do założenia Biblioteki Polskiej w Paryżu, członek rady Towarzystwa Pomocy Naukowej, założyciel Polskiego Klubu. Zob. M. Manteufflowa, *Plater Ludwik August*, [w:] PSB, t. 26, s. 679–683.

¹⁰⁰ Antoni Ostrowski.

¹⁰¹ Wojciech Chrzanowski (1793–1861) – generał, po upadku Warszawy w 1831 r. złożył przysięgę na wierność rządowi rosyjskiemu, następnie wyemigrował, należał do otoczenia księcia A. Czartoryskiego. Był zaangażowany w reorganizację armii egipskiej, w 1849 r. naczelnym wódcą włoskiej armii.

gazeciarski proces o zdradę kraju. Dembiński¹⁰² stanął w jego obronie. Pac wczoraj wrócił z Londynu. Mowa Fergusona poszerzyła umysły i w Anglii budzi się sympatja ku nam. Misja lorda Durham¹⁰³ do P[e-
ters]b[ur]ga może wpłynie na polepszenie losu naszego.

Bem i Sznajde jadą w Pireneje.

Wyrok sądu kassacyjnego unieważnił État de piège¹⁰⁴ jak go zowią i sądy wojskowe. Deputowani przystępują do [...] ¹⁰⁵ będącego spisaniem błędów i przekroczeń [...] ¹⁰⁶ Rządu.

Ma on dość siły, żeby zgnieść każde poruszenie ludu, a nie może sobie poradzić z jedną kobietą C[aroliną] Ks[ieżną] Berry¹⁰⁷.

¹⁰² Henryk Dembiński (16.01.1791–13.06.1864) – generał, w powstaniu listopadowym organizator siły wojskowej województwa krakowskiego, 29.04.1831 generał brygady. Po nieudanym ataku na Wilno 19.06.1831 stanął na czele osobnego oddziału i przeniósł się do guberni grodzieńskiej, a następnie wykonał odwrót do Warszawy. W dniu 7 sierpnia 1831 r. został gubernatorem Warszawy. 5 października 1831 r. z korpusem Franciszka Rohlanda przeniósł się do Prus. Na wygnaniu, pierwotnie w Dreźnie, gdzie opisał wydarzenia powstania na terenach białorusko-litewskich. Jesienią 1832 r. przeniósł się do Paryża, wspierał A. Czartoryskiego. W 1834 r. wstąpił do armii egipskiej. Od 1849 r. w armii węgierskiej. Później wrócił do Francji.

¹⁰³ John George Lambton, 1. hrabia Durham (12.04.1792–28.07.1840) – brytyjski polityk, w 1828 r. Otrzymał tytuł 1. barona Durham i zasiadał w Izbie Lordów. W 1833 r. nadano mu tytuł hrabiego. W latach 1835–1837. Ambasador w Rosji.

¹⁰⁴ Pułapka państwowa (fr.).

¹⁰⁵ Wyraz nieczytelny.

¹⁰⁶ Wyraz nieczytelny.

¹⁰⁷ Maria Karolina Neapolitańska, księżna Berryjska (5.11.1798–17.04.1870) – żona francuskiego księcia Karola Ferdynanda, księcia Berryjskiego. Po zabójstwie męża w 1820 r. i obaleniu w wyniku w rewolucji lipcowej 1830 r. Karola X, próbowała przywrócić na tron swego syna Henryka, księcia Bordeaux, który urodził się po śmierci ojca we wrześniu 1820 r. i został uznany za księcia Orleańskiego (Ludwik Filip I) po wstąpieniu na tron w 1830 r. Tymczasem we Francji rozpoczyna się kampania na rzecz uznania Henryka, za prawowitego następcę tronu. Dla kontaktów z agitatorami księżna przenosi się w 1831 r. do Włoch, gdzie zgrupowani wokół ludzie, zachęcają ją, by dotrzeć do Francji i podnieść sztandar jej syna, króla Henryka V. W kwietniu 1832 r. księżna przybywa w okolice Marsylii. Z tej okazji w mieście zaczyna się bunt, który został szybko stłumiony. Księżnej udało się uciec i nadal pełniła funkcję regentki, wydając odezwy w imieniu swego syna, króla Henryka V, do czasu

Don Pedro¹⁰⁸ wylądował w Oporto i rozpoczyna walkę liberalną. Już są ochotnicy między naszymi co gotowi łączyć się z nim¹⁰⁹.

Wyszły już dwa pisma Podczaszyńskiego. Maurycy Mochnacki jest jego współredaktorem, a osobno pracuje nad historią powstania. Bratkowski w Awinionie wydaje także po francusku broszurki¹¹⁰. Byle Francuzom gadać o Polsce.

póki nie została aresztowana. Po aresztowaniu trafiła do twierdzy Blaye, gdzie ją trzymano do 1833 r. W styczniu tego roku pojawiła się wiadomość o ciąży księżnej, co od razu pozbawiło ją znaczenia politycznego, po urodzeniu w 1833 r. przez nią córki, została wypuszczona na wolność. Zob. *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*, т. 6, Санкт-Петербург 1890–1907, с. 584–585.

¹⁰⁸ Pedro I (1798–1834) – cesarz Brazylii (1822–1831), syn portugalskiego króla Jana VI. W 1826 r. po śmierci ojca Pedro został ogłoszony królem Portugalii, ale ustąpił na rzecz córki Marii Glorii, regentem stał się jego brat Miguel. Niestety, Miguel ogłosił się królem Portugalii, co stało się przyczyną wojny między braćmi. Sytuację Pedro pogorszyła jeszcze sytuacja w Brazylii, gdzie przeciwko niemu powstał ruch rewolucyjny. Wówczas abdykował na rzecz swego syna i opuścił kraj. W Europie Pedro zebrał wojsko obcych najemników i ruszył na swego brata w Oporto. Miasto poddało się bez oporu, ale w latach 1832–1833 musiało znosić długie oblężenie zorganizowane przez Miguela. W efekcie został ogłoszony regentem królowej, a po kilku dniach umiera. Zob. *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*, т. 23, Санкт-Петербург 1898, с. 86–87.

¹⁰⁹ Aktywnymi zwolennikami Pedro byli D. Romarino i J. Bem. Ten ostatni zaczyna prace nad stworzeniem Legionu Polskiego w Portugalii. 19 maja 1833 r. Bem podpisał konwencję z rządem Pedro, co spowodowało niezadowolenie emigracyjnej społeczności, a w przyszłości doprowadziło do próby zabójstwa polskiego generała. Bemowi udało się zebrać tylko kilkadziesiąt chętnych i kampania portugalska nie powiodła się. Próbując zwrócić pieniądze, które wydał na tę rzecz, udał się do Portugalii, gdzie został aresztowany. Zob. R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, t. 1, s. 178.

¹¹⁰ Stanisław Bratkowski (1791–1871) – pisarz, powstaniec listopadowy. Emigrował do Francji i zamieszkał kolejno w Awinion, Poitiers, Nantes, Paryżu. Podczas swojego pobytu w Awinionie wydał w języku francuskim *Scènes politiques de la révolution polonaise* (Lyon–Awinion, 1832), publikował również rocznik „Polacy we Francji” (Awinion, 1832). Zob. H. Więckowska, *Bratkowski Stanisław*, [w:] PSB, t. 2, s. 415–416.

3 sierpnia [1832 r.]

W Ems¹¹¹ 27 lipca umarła Stefania z ks[iążąt] Radziwiłłów hr[abi-
na] Wittgenstein¹¹². Ostatnia z linii nieświeskiej. Podałem o niej kilka
wierszy do Constitutionnel¹¹³.

Mamy teraz piękny poczet naszych poetów. Przybył Mickiewicz,
byli zaś Bohdan¹¹⁴, Słowacki, Karol z Kalinówki¹¹⁵, Gaszyński¹¹⁶.

4 listopada [1832 r.], ul. *S[aint] André des Arts 54*¹¹⁷

Zaczynam wydawać i ja dzienniczek polski dla emigracji, żeby jej
donosić od czasu do czasu co się w kraju dzieje, a źle się dzieje! Gwał-
tem nawracają do schizmy.

Po 3-ch miesiącach odbieram list z Litwy. Siostra moja młodsza

¹¹¹ Bad Ems (niem.) – miasto w Prusach.

¹¹² Stefania Radziwiłł, v. hrabina Wittgenstein (9.12.1809–26.07.1832) – córka księcia Dominika Radziwiłła, ostatniego z nieświeskiej linii Radziwiłłów i Teofili Morawskiej. Po śmierci ojca była na wychowaniu u cesarzowej Marii Fiodorowny. W 1828 r. wzięła ślub z hrabią L. Wittgensteinem. Zmarła na gruźlicę.

¹¹³ „Le Constitutionnel” – francuski dziennik literacko-polityczny, wydawany w Paryżu od 1815 r. przez Josepha Fouché. W okresie Restauracji i monarchii lipcowej występował jako nośnik liberalizmu. W latach 30. XIX w. popierał rząd Adolpha Thiersa, który krótko pracował w nim jako dziennikarz. Od momentu powstania pięciokrotnie zamykany.

¹¹⁴ Józef Bogdan Zaleski (14.02.1802–31.03.1886) – poeta-romantyk. Po klęsce powstania listopadowego z korpusem D. Ramorino przeszedł do Prus, po czym wyemigrował do Francji. Przez długi czas mieszkał w Paryżu, brał czynny udział w życiu emigracji.

¹¹⁵ Karol z Kalinówki – pseudonim poety, bibliotekarza, wydawcy, tłumacza Karola Sienkiewicza (20.01.1793–7.02.1860). Po klęsce powstania listopadowego był na wygnaniu we Francji, pełnił funkcję sekretarza Wydziału Historycznego Polskiego Towarzystwa Historyczno-Literackiego, jeden z założycieli i kierowników Biblioteki Polskiej w Paryżu (1839–1853).

¹¹⁶ Konstanty Gaszyński (10.05.1808–8.10.1866) – poeta, prozaik, eseista. Powstaniec listopadowy, emigrował do Belgii, a następnie przeniósł się do Francji. Jego prace były publikowane w czasopismach francuskich.

¹¹⁷ Ulica w 6. dzielnicy Paryża, gdzie mieszkał Januskiewicz w latach 1832–1833.

Kasylda¹¹⁸ wychodzi za mąż (za Michała Kątkowskiego¹¹⁹). Rząd Ros[yjski] zabrał z majątku naszego 3 części dla nas przypadające, ale sprawa o to poszła do P[eters]b[ur]ga¹²⁰. Teraz kiedy nowiniarzem zostałem, proszę o nowiny z kraju.

11 listopada [1832 r.]

Karolina k[się]żna Berry złapana w Nantes¹²¹. Sprawa jej do Izby Dep[utowanych] przechodzi.

Ministerium dzisiejsze długo nie potrwa. Doktrynery rozgniewać potrafili na siebie samo nawet juriste milieu¹²².

Zawiązał się Komitet pod prezyd[encją] j[enera]ła Dwernick[iego] bardzo poważny! Są w nim bowiem generałowie, posłowie, radcy, referendarze, ale brakuje mu jednej rzeczy, nie wie co ma robić¹²³. Jako

¹¹⁸ Kasylda Januszkiewicz (zm. 1841) – młodsza siostra Eustachego Januszkiewicza, żona Michała Kontkowskiego, z którym miała synów Eustachego, Zygmunta, Gustawa (zm. w młodości na Syberii) oraz córkę Isabellę (v. Pietkiewicz, zm. w młodym wieku). Zob. BJ, przyb. rkps 33/62; Інф. В. Кардачук.

¹¹⁹ Michał Kontkowi – były student Uniwersytetu Wileńskiego, w latach 20. XIX w. pracował w Warszawie w Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, a następnie z pomocą Mikołaja Malinowskiego pod końca lat 20. pracował w Prokuratorii Masy Radziwiłłowskiej. W powstaniu listopadowym działał w oddziale kowieńskim Michała Załuskiego. W walce został ranny, w wyniku czego amputowano mu nogę. Po powstaniu pracował w Prokuratorii Masy Radziwiłłowskiej jako kasjer. Zob. M. Malinowski, *Księga wspomnień*, Kraków 1907, s. 76–81; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: Słownik biograficzny*, Warszawa 1998, s. 282; T. Zielińska, *Dziewiętnastowieczny epilog sprawy dóbr neuburskich, niegdyś fortuny Radziwiłłów birzańskich*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 5, Kraków 1999, s. 89.

¹²⁰ Szczegóły dotyczące prób skonfiskowania majątku Januszkiewiczów za udział w powstaniu listopadowym Eustachego, Romualda i Adolfa zob. В. Гарбачова, *Уводзіны*, [w:] Я. Янушкевіч, *Успаміны (1805–1831)*, уклад., пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай, Мінск 2011, с. 43–50.

¹²¹ Księżna M.K. de Berry została aresztowana 8 listopada 1832 r.

¹²² Otoczenie prawne (fr.).

¹²³ Narodowy Komitet emigracji polskiej lub Komitet Dwernickiego – organizacja emigracyjna, założona 22 października 1832 r. w Paryżu przez gen. Józefa Dwernickiego. Głównym celem Komitetu było zjednoczenie całej emigracji polistopadowej. Członkami byli Jan Ledóchowski, Aleksander Jałowicki i inni.

Lolo¹²⁴ przy pałaszu¹²⁵ i krzyżach, a przecież nikogo nie przestraszy. Wzywa do jedności i zgody, mała rzecz! Jakże tu dojść do nich. Wyszedł z druku *Pamiętnik* Karola Różyckiego¹²⁶ śliczny, naturalnie napisany poemacik wojskowy.

6 grudnia [1832 r.]

Strzelono do króla. Lud[wik] Filip zachował spokojność umysłu i jakby wiedział, że doń strzelić mają, ani drgnął¹²⁷. Izby, magistrat poszły mu winszować. Ministerium skorzystało z tego wypadku i uzyskało większość. Mowa królewska i adres odpowiedzi na nią od Izby ledwie o nas wzmiankę czynią¹²⁸. Gadano, że pierwszy wystrzał pod Antwerpią zapali wojnę¹²⁹, a tu od dni 5 strzelają i na zdobyciu twierdzy się skończy.

W rzeczywistości działalność Komitetu ograniczała się do głoszenia protestów, skarg, odwołań, akcji dobroczynnych i kontaktów z agencjami rządowymi w zakresie pomocy emigrantom. Ponadto Komitet założył Komisję Funduszową polskiej emigracji (1834), kasę wzajemnej pomocy dla emigrantów.

¹²⁴ Wspomniany brat Eugenii Karol Larisch, w środowisku rodzinnym zwany Lolo.

¹²⁵ Pałasz – rodzaj broni białej, odmiana miecza, używanego do XVIII w., głównie w kawalerii.

¹²⁶ Karol Różycki (4.11.1789–12.09.1870) – organizator powstania listopadowego w powiecie zytomierskim, następnie przeniósł się na terytorium Królestwa Polskiego i działał z Samuelem Różeckim. 26 września 1831 r. wspólnie z grupą Różeckiego przeniósł się do Galicji, gdzie został internowany. 20 sierpnia 1832 r. przybył do Francji, pierwotnie został skierowany do Bourget. Z pomocą A. Mickiewicza opublikował w Paryżu swoje wspomnienia. Zmarł w Paryżu i został pochowany na cmentarzu Montmartre. Zob. K. Różycki, *Powstanie na Wołyniu, czyli pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej*, Bourges 1832; *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, t. 9. Romantyzm. Warszawa 1972, s. 99–102.

¹²⁷ Wspomniano o jednym z zamachów na Ludwika Filipa, których było wiele. 28 lipca 1835 r. Giuseppe Fieschi spróbował zabić króla z pomocą piekielnej maszyny. 25 czerwca 1835 r. Louis Alibaud strzelał do króla, w grudniu tego samego roku strzelano podczas przejazdu monarchy. Jesienią 1840 r. kontynuował tę tradycję zamiatacz ulic Darmes. Zob. В. Мильчина, op. cit., s. 98–99.

¹²⁸ Pierwsza wzmianka w przemówieniach Ludwika Filipa o Polakach przypada na lipiec 1831 r. Zob. *Kalendarz Pielgrzymstwa Polskiego na rok 1838*, Paryż 1838, s. 33.

¹²⁹ Pod wpływem rewolucji lipcowej rozpoczął się ruch wyzwolenczy we Francji i w Belgii, która w wyniku kongresu wiedeńskiego 1815 roku została dołączona

Obchodziliśmy rocznicę 29 listopada. Prezydował Lafayette¹³⁰. Byłoby to jako tako gdyby Krępowiecki¹³¹ nie wystąpił z mową francuską, w której Polaków wystawił za barbarzyńców¹³².

Barbarzyńcy! Co za bluźnierstwo! Nimi są Moskale. Chciałbym, abyście mogły czytać trzecią część *Dziadów* Mickiewicza. Tylko co wyszła z druku¹³³. Dał on nam także bardzo pożyteczną książeczkę *Księgi Narodu i Pielgrzymstwa Polskiego*¹³⁴. Styl jej biblijny i prawdy w niej objawione są arcy-prawdziwe.

do Holandii. Pod koniec 1832 r. rozpoczęło się oblężenie, zajmowanej przez Holendrów Antwerpii, w którym wzięli udział Francuzi, skierowani by wspomóc Belgów.

¹³⁰ Marie Joseph Paul Yves Roch Gilbert du Motier, markiz de Lafayette (6.09.1757–20.05.1834) – francuski polityk, na czele Gwardii Narodowej po zdobyciu Bastylii w 1789 r., był zwolennikiem liberalno-konstytucyjnej monarchii i później próbował zatrzymać rozpowszechnienie rewolucji. Podczas Restauracji był jednym z liderów opozycji liberalno-burżuazyjnej. Podczas rewolucji lipcowej 1830 roku kierował Gwardią Narodową i brał udział w zachowaniu monarchii.

¹³¹ Tadeusz Krępowiecki (1798–5.01.1847) – powstaniec listopadowy, przedstawiciel demokratyczno-rewolucyjnego kierunku emigracji, jeden z założycieli Towarzystwa Demokratycznego Polskiego.

¹³² Obchody w 1832 r. drugiej rocznicy powstania listopadowego miały miejsce w sytuacji, gdy większość byłych powstańców była na emigracji i podzielona na odrębne nurty. Proces przygotowawczy powierzono Antoniemu Ostrowskiemu i Józefu Dwernickiemu. O 17 godzinie w Saint-Germain-des-Prés w sali Jana Kazimierza w Paryżu zgromadziło się ponad 500 emigrantów, w tym członkowie Senatu, Izby Poselskiej, ministrowie, generałowie. Uroczystość składała się z dwóch części – polskiej i francuskiej. Pierwsi wystąpili organizatorzy Ostrowski i Dwernicki, ze strony francuskiej – generał Lafayette, po którym po francusku wystąpili Lelewel, Worcel, Tadeusz Krępowiecki i inni. Zob. L. Gadon, *Wielka Emigracja w pierwszych latach po powstaniu listopadowym*, Paryż [b.d., ok. 1958], s. 296–298; В. Гарбачова, *Ігнаціі Дамейка і святкаванне гадавіны лістападаўскага паўстання*, с. 41–51.

¹³³ Trzecia część *Dziadów* A. Mickiewicza była wydana w październiku 1833 r. Zob. *Kalendarz Pielgrzymstwa Polskiego na rok 1838*, s. 42.

¹³⁴ W grudniu 1832 r. w drukarni A. Pinarda, z siedzibą w Paryżu, pod adresem: quai Voltaire 15, zostały wydane dwie anonimowe edycje *Ksiąg Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego*, które różnią się pod względem formatu i objętości. Według chronologii opublikowania pracy, przywróconej przez Stanisława Pigonia, pierwsza była opublikowana książka w formacie 11x7,5 i objętości 123 stron. Edycja ta ukazała się na początku grudnia 1832 r. i była nieodpłatnie rozpowszechniana

Jen[erał] Różycki porzucił Francję i udał się do Berna. Przed wyjazdem wydrukował *Zdanie sprawy Narodowi w Bourges po polsku*¹³⁵, gdzie polskich czcionek nie było. Dziwnie to wygląda. Umiński jedna sobie nieprzyjaciół wymagając od wszystkich publicznie jakiegoś uszanowania dla stopnia jeneralskiego, co najmniej jest już śmiesznością.

23 grudnia [1832 r.]

Ani na jotę a tym bardziej na ypsylon nie zmieniło się nic u nas. Z Antwerpii wojny jeneralnej nie będzie¹³⁶. Po jej zdobyciu wojska francuskie mają sobie przepisany marsz do powrotu omijając Waterloo; żeby czasem wiarusom nie przyszła chętką obaleństwa, co by Anglikom mogło się nie podobać. Przy wojsku franc[uskim] jest kilku Polaków; jest i mój dobry przyjaciel Fran[ciszek] Szemioth¹³⁷.

W całej Europie cicho, a Sejm frankfurcki Niemcom milczeć każe. Nasi dyplomaci byli u Dupina¹³⁸ żeby mu podziękować za adres, bo w nim jest mowa „que la Nationalité polonaise ne posera pas”¹³⁹.

w środowisku emigrantów. Fakt ten przyczynił się do powstania drugiego wydania książki, która miała format 11x8,5, a objętość 93 strony. Zob. S. Pigoń, *Które jest pierwsze wydanie „Ksiąg Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego” A. Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki”, Lwów 1913, s. 314–318; A. Semkowicz, *Bibliografia utworów Adama Mickiewicza do roku 1855*, Warszawa 1958, s. 92.

¹³⁵ Wydanie Samuela Różeckiego: S. Różecki, *Zdanie sprawy Narodowi z czynności w roku 1831*, Bourges 1832.

¹³⁶ Opisane wydarzenie, związane było z oblężeniem w listopadzie 1832 r. Antwerpii, które było wynikiem zrzeczenie się Holandii i uznania niepodległości Belgii. Miasto było oblężone przez wojska francuskie niemal do końca grudnia i oddane dopiero po zniszczeniu przez przeciwnika twierdzy.

¹³⁷ Franciszek Szemioth (1803–23.01.1882) – szlachcic guberni wileńskiej, jeden z organizatorów wystąpień na Wileńszczyźnie w latach 1830–1831, dowodził osobnym oddziałem. Po dołączeniu do polskiej armii regularnej otrzymał stopień majora. W 1832 r. przybył do Francji, osiadł w Paryżu. Zob. НГАБ, ф. 299, воп. 2, спр. 1120; ф. 561, воп. 1, спр. 5, арк. 129; BN. rkps II. 7871, II. 7872, III. 6594; R. Bielecki, *Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837*, s. 204, 207.

¹³⁸ André Dupin (1783–1865) – francuski polityk, prawnik, w latach 1815–1851 był wielokrotnie członkiem parlamentu i przewodniczącym Izby Deputowanych. W latach 1831–1852 i od 1857 r. pełnił funkcję generał-prokuratora Sądu Kasacyjnego.

¹³⁹ „że polska narodowość nie jest uważana” (fr.).

K[się]żna Berry zamknięta w Zamku Blaye, ależ tam długo ma siedzieć, kiedy teraz drzewa dla cienia zasadzają, a trzebaż czasu żeby urosły.

Za dni parę wysłę pierwszy n[um]er Kroniki Pielgrzymstwa¹⁴⁰.

Вольга Гарбачова

Eustachy Yanushkevich the first years of emigration

Key words

The legacy manuscript, correspondence, Eustachy Yanushkevich, Eugenia Larisch, emigration 1830–1831, Paris

Summary

Eustachy Yanushkevich left behind a variety of manuscript heritage consisting of epistolary, memoirs, notes relating to 20–70-ies. XIX century. The value of these materials can not be overestimated, both in terms of the author's historical realities and the personal composition of characters that appear in the pages of his manuscripts, namely the representatives of the generalitat uprising of 1830–1831., public figures, writers, publishers, and other intellectuals of the XIX century. Notes Yanushkevich, of which this publication is printed material for the 1831–1832 biennium., fully reflects the making of the Great Emigration on the background of the XIX century European history and complex ways to adapt former insurgents to the new realities in French.

Eustachy Yanushkevich die ersten Jahre der Einwanderung

Schlüsselbegriffe

Das Erbe Manuskript, Korrespondenzen, Eustachy Yanushkevich, Eugenia Larisch, Auswanderung 1830–1831, Paris

¹⁴⁰ „Pielgrzym Polski” – czasopismo, wydawane przez E. Januszkiewicza w Paryżu od listopada 1832 r. do grudnia 1833 r. Każdy numer był nazwany na cześć znanych polskich działaczy. Pierwszy wyszedł 4 listopada 1832 r. i nosił nazwę „Kopernik”.

Zusammenfassung

Eustace Yanushkevich links hinter einer Vielzahl von Manuskript Erbe bestehend aus briefliche, Erinnerungen, Notizen im Zusammenhang mit 20–70-er Jahren. XIX Jahrhunderts. Der Wert dieser Materialien kann nicht hoch genug eingeschätzt, sowohl in Bezug auf den Autor historischen Realitäten und die persönliche Zusammensetzung von Zeichen, die in den Seiten seiner Manuskripte erscheinen, nämlich die Vertreter der Generalität Aufstand von 1830–1831., Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens, Schriftsteller, Verleger und andere Intellektuelle des XIX Jahrhunderts. Hinweise Yanushkevich, von denen diese Veröffentlichung Material für die 1831–1832 Biennium gedruckt wird., In vollem Umfang die Herstellung der großen Auswanderung auf dem Hintergrund der europäischen Geschichte XIX Jahrhunderts. und komplexe Weise ehemalige Aufständische an die neuen Gegebenheiten des Französisch anzupassen.

Евстафій Янушкевич о начале эмиграции

Ключевые слова

Рукописное наследие, корреспонденция, Евстафий Янушкевич, Евгения Лариш, листопадовская эмиграция, Париж

Краткое содержание

Евстафий Янушкевич оставил после себя разнообразное рукописное наследие, состоящее из эпистолярной, мемуаров, заметок, относящихся к 20–70-х гг. XIX в. Ценность этих материалов невозможно переоценить как с точки зрения рассмотренных автором исторических реалий, так и персонального состава героев, которые изображены на страницах его рукописей, а именно представителей генералитета восстания 1830–1831 гг., общественных деятелей, литераторов, издателей и других представителей интеллигенции XIX в. Заметки Янушкевича, из которых в данной публикации печатается материал за 1831–1832 гг., в полной мере отражает процессы оформления Великой эмиграции на фоне европейской истории XIX в. и сложные пути адаптации бывших повстанцев к новым французским реалиям.

Яўстафій Янушкевіч аб пачатках эміграцыі

Ключаныя словы

Рукапісная спадчына, карэспандэнцыя, Яўстафій Янушкевіч, Яўгенія Ларыш, палістападаўская эміграцыя, Парыж

Рэзюмэ

Яўстафій Янушкевіч пакінуў пасля сябе разнастайную рукапісную спадчыну, якая складаецца з эпісталарыі, мемуараў, нататкаў і паходзіць з 20–70-х гг. XIX ст. Яе каштоўтоўнасць немажліва пераацаніць з нагоды разгледжаных аўтарам гістарычных рэалій і персанальнага складу герояў, якія паўстаюць на старонак ягоных рукапісаў, а менавіта генералітэту лістападаўскага паўстання, грамадскіх дзеячоў, літаратараў, выдаўцаў і іншых прадстаўнікоў інтэлігенцыі XIX ст. Нататнік Янушкевіча, з якога ў дадзенай публікацыі друкуецца матэрыял за 1831–1832 гг., у поўнай меры адлюстроўвае працэсы афармлення Вялікай эміграцыі на фоне еўрапейскай гісторыі XIX в. і складаныя шляхі адаптацыі былых паўстанцаў да новых французскіх рэалій.